

ЈЕДАН ДАН СА СРЕТЕНОМ ВУКОСАВЉЕВИЋЕМ

Нова Варош, јунија

Јаков Реља, кмет пријепољски, купио у неком селу крмак и потерао га кући кроз махалу Вакуф, куда је једино и могао проћи. Али скочили махалски Турци и не допуштају да им низ сокаке прође крмак. Ствар дошла до кајмекама, који је по рођењу био Београђанин и који се чуду јако зачудио. Уврстио пред собом завађене странке, па отпочео да тражи излаз:

- Е, Јакове, да није крмак ецнебија (странац)?

- Није, вала беже, но из ове царске земље.

- Чусте ли, Турци? - кајмекам ће Вакуфцима. -Карар (решење) је готов: Јаков царски, Вакуф царски, крмак царски - прогони га, Јакове, куда ти је драго!..

Човека обузимљу сећања на оваке смешне ситнице из турскога доба кад се находи у близини некадање границе. Па и данас кад од Нове Вароши полази за Кокин Брод на Увцу. Као што је познато Увац је због дубока корита тешко пролазан, те је на њему Санџак за Србију имао двоје вратница, једне према Кладници за Јавор, друге на Кокину Броду за Пожегу и Ужице. Али Турци од Нове Вароши до Кокина Брода (простор од неких десетак километара) нису никако хтели да просеку друм, иако су на Кокину Брду биле с обе стране реке царинарнице и уговорна врата за промет путника и трговине. Бојали се да им такав пут не доведе Шумадију у Нову Варош!.. И напокон се убојали: беспуће им не сачува ни царства ни Санџака. Данас до Кокина Брода постоји већ врло удобан колски пут, кроз једну ретко живописну сутеску, окићену крстатом шумом, те је она за Нову Варош, иако у планини и свежини, права разонода и излетиште, баш онако као што је она сутеска низ Тару покрај Биоградског Језера ка Мојковцу. И по лепоти и по потреби за Нову Варош као што је ова друга за Колашин. Јер је Кокин Брод не само прелаз за Србију, него и ново-варошко купалиште летње: ту су удобне пртине покрај Увца, погодни вирови за купање, те је место за врелих дана пуно света и живота. А тако прозвано што су

Турци баш где је мост погубили некога Коку, који им је ту сметао и предавао нехарице.

На свежем јутру идемо низ Злошницу, која је и наградила ову чаробну сутеску. Са Сретеном Вукосављевићем сам у колима. Бејаше

реткога нашега човека, кроз какве је време резало у рабош да нисмо плитка и празна нација.

Сретен Вукосављевић је пређашњи учитељ, живи у малом Пријепољу, а непрестано чита и ради, прати живот и код нас и на страни

(Политика 11.8.1935.)

случајно наишао у Нову Варош, те га замолих да пође до Кокина Брода, јер је сав овај крај некада био подручје његових националних напора. Ја дубоко волим овога човека, као што волим Марка Даковића, као што се воле све истинске лепоте народне. Оне потврдности наше које јачају код људи веру, које бране од разочарења тако нагомиланих куд год се окренете. За мене један ретко срећан дан; не само лично за моју маленкост, него и због посла ради којег путујем. Замислите путовање кроз лепоту, на свежем дану, са умним и честитим човеком, са једним интегралним човеком, који без показа снажно носи у крупној својој природи све врлине, све добре атавизме српског себра из Раса и свеколику дубоку уметноједнога

не друкчије но као какав академичар из великога светскога средштва, или као какав у оставци велики политичар западнога кова, чија мисао не може ни да мирује ни да се одмара. Он изједна скромно апостолује крају и земљи, а интересовања су му необично широка и непрекидна. На све гледа ванредно честито и дубоко, идући до краја мисли и логике. Широко и темељно културан, он је израђен пуни човек, јавни радник, социјални мислилац и политичар. За свеколика питања наше данашњице он има јасне одговоре, дубоко промишљене и засноване, искуством и озбиљним посматрањем поткрепљене. Од оних најтежих државних и друштвених питања до оних мањих и малих која се тичу каквога села и међусеоских уређивања. Извештио се да посма-

тра живот, да провиди сељака, његове невоље и недостатке као нико од свих нас у целом овом крају. И то уопште сељака у целој нашој земљи, са подједнаком присношћу и душевношћу, био он из Словеније или Повардарја, био из Србије или Црне Горе. Можда мали број позваних савременика тако озбиљно гледа на нашу данашњу прекретницу, на озбиљност нашега јавнога живота: нико толико не зебе од нашега урођенога животнога авијатичарства нити од истине да је веома опасно што је народ, што је сељак, некако по нехату и злу удесу, овако остављен сам себи да лута, да груби и да га све више обузимље хаос и ментално и материјално, и духовно и физички после тога.

Неописано је скроман и у исто време непосредан човек Сретен Вукосављевић. Ја унапред знам да ће за мене бити опасно ако му будем постављао питања за његову личност, иако ме у овој прилици то баш највише занима. Зато га олако само наводим на разговор, који почиње као песма, као права наслада низ све лепоте бистре и шумне Злошнице. Говоримо о нашим муслиманима. Познаје их добро и воли. Помињући њихове недостатке, он износи и многе добре стране њихова живота и душе. У кући су и поред оскудице и сиромаштине културнији од православнога суседа. Разумније распоређују привређена добра, боље спавају, боље једу у колико имају, паметније искористићују и млеко и воће и уједначенији им је живот уопште. Не као код православних да о Божићу и Месоједама буду пресити, а радних дана да једу оцат и лук. Па ме при овом упита јесам ли кадгод посматрао доброга муслимана, интегралнога "Турчина" нашега? А то је, каже и наводи ми слике, своје врсте прави светац, пуни човек, са заокругљеном својом философијом, потпуно хуманом и која га чини праведним, задовољним, достојанственим, срећним и господином, центлменом, јер наша реч "господин" није за тај лик довољна, за који би од прилике "муж", у оном значењу кад не треба да представља супруга но човека, био срећнији израз.

У вези са овим он живо скреће разговор на наше скоројевићство, на нашу историјску испрекиданост, на често губљење националнога континуитета и све последице које су из тога настале. Ми смо још

хаотични, авијатичарски расположени, ми још не дајемо "господина", интегрална човека. Ми смо још збег, без осећања реда, дисциплине, без осећања дужности. Све што је изнад нагона, изнад оне фројдовске унутрашњости, све је несталожено, све је још у безредици. Наша солидарност, наша честитост и поштење су жалосно релативне природе. Тамни су наши етички појмови, немамо ми никакве израђене и утврђене етике. Како ко хоће и како дохвати и захвати. И колико. И правна свест је неизрађена, и правне норме и појмови одсуствују. Код народа, каже, осим у брдима динарских племена, где још она живе и у Западној Македонији. У нас се још код сељака није нормирала ствар о употреби заједничких појмова и перала, раскрсница, испуста: код нашега сељака је још и алфа и омега захват - што ко може да уграби... Ето тако стање даје у главном и нашу политику и нашу данашњу етику; па и наша гледања на свет као год и књижевност условљују се оваким стањем. Недостају нам наше речи за многе појмове етике, јер су и они стварно одсутни. Имамо богодано снажан језик а књижевност нам је мутава, јер све некако нисмо у оном психолошком положају и духовној дисциплинованости кад се изрази, уобличиња лако налазе, нетешко рађају и као од шале стварају. Једино су две вредности: народна појезија и дело Св. Саве. Па сравањује са местима из Илијаде завршетак једне муслиманске верзије песме о Вуку Лопушини, находећи да је то израз и литерарна лепота у највећој мери:

Није вајде кудит каурина,
Ни валити мркога Турчина:
Бољи бјеше од Авдије Вуче
Ма је боља срећа у Авдије ...

Један сељак на Златару ми случајно показа неко гробље и помену један четнички окршај на том месту године 1912, па спомену да је ту заповедао и био рањен Сретен Вукосављевић, што нисам знао, нити он икада спомиње кому било. Зато га наведох на ратовање из те године и на познатије људе који су на Санџак наступали. Он ми исприча за ослобођење Прибоја и Увца. Строги Кајафа са Јавора поручио да му он јамчи са друштвом за ред у том углу поред босанске границе, те да Аустријанци не би имали повода прећи Увац.

Он испод манастира Бање оставио чету, па само са студентом Вукотом Војновићем и Пајом Видојевићем улази у Прибој, да би једном пресекао забуну и интриге. Прибој пун млаве (резервиста) и избеглица. Као да пукови иду за њим, он мирно греди право среском начелству. Само један заптија окренуо пушку, али га збуњени Турци склептали. Пред начелством комесар полиције Сејфо Челебић сам отпасује сабљу, а после мудир Јусуф-бег Дрнда са тирадом предаје власт, на којој га остављају "до даље наредбе". Одмах се одлази на Увац и испред турске царинарнице место стражара узимље старовлашки сељак, Роса Механџика шије српску заставу, по Штрпцима и Бијелим Брдима онамо преко Увца награкали српски сељаци, кличу Краљу Петру, а аустријски жандарм им пописује имена...

Један је Сретен Вукосављевић како у Санџаку тако и у целој Старој Србији.

Григорије Божовић
(Политика: 11.8.1935. - приредио Добрило Аранитовић)

КАКО КО

НЕКО ЈЕ
И СИТ ГЛАДАН
А НЕКО
ГЛАДАН СИТ

НЕКО ЈЕ
СИРОМАШАН
А ВИЛЕ ЗИДА
И ПТИЧИЈЕГ МЛЕКА
ИМА

А НЕКО ЈЕ
БОГАТ
ГРУМЕНОМ СОЛИ
ХЛЕБОМ ЦЕЛИМ
У КОЛИБИ
У ОКУЋНИЦИ

НЕКОГА НОВАЦ
А НЕКОГ
ВРЕМЕ
У ЧОВЕКА ЗИДА

А НЕКО СЕ
ЈЕДНОСТАВНО
ЧОВЕКОМ РОДИ
КРАСЕ ГА РЕЧИ
КОРАК ДАНА
И ТОПЛИНА ПЛАВА

Њеџош М. Несџоровић

ИЗ ПАРОХИЈСКИХ БЕЛЕШКИ

ПРВИ ДАН У БРОДАРЕВСКОЈ ПАРОХИЈИ

После рукоположења за свештеника, добио сам решење о постављењу на бродаревску парохију, са првим јануаром 1963. године. Услед специфичних прилика, оног времена, које су пратиле српске свештенике и вернике у нашем крају, био сам приморан да станујем у манастиру Милешеви.

Парохијска црква у Бродареву подигнута је 1928. године. У току Другог светског рата много је пострадала од окупатора, а месне власти, после рата, урнисале су је до краја, претварајући је у магацин жита.

Мој први радни дан, у парохији, био је на Божић, седми дан по добијању решења. Доћи у Бродарево, на Божић и вршити богослужење, а становати у Милешеви, без такорећи икаквог превоза, био је велики проблем. Али, шта да се ради, зар први радни дан у својој служби да не дођем на посао. Размишљао о томе недељу дана. Доносим планове и одлуке, па поново. Последња одлука била је на Бадњи дан: После вечере заспаћу мало, седећи на столицу, и када се пробудим узећу ташну у руке и кренути пешице у Бродарево. Ништа мање од тридесет километара у једном правцу. Како решио тако и урадио. Пошао сам из Милешеви у 21 час, газећи снег који је непрекидно падао. За велико чудо, нисам никога видео до Пријепоља. Кроз Пријепоље, као кроз сваки град, чује се и види понеко, иде својим послом, не обазирећи се на мене. До Коловрата такође, а од Коловрата нигде живе душе. Идем и размишљао, има се још снаге. За срећу немам страха и ако ми лете мисли на све стране и присећам се прича о разним приликама и неприликама, које су се дешавале људима када сами путују по невремену и ноћи. И тако оптерећен умором и мислима, дођох до Зекове воде у Грачаници. Ту седох да се мало одморим, не узевши ни кап воде, јер треба служити прву Свету Литургију у парохији. Ту ме је сан преварио одмах пошто сам сео. Колико је трајао ни сам не знам (био сам без сата). Тргнем се и наставим пут. Пошто још нисам чуо певце да певају, рачунам нећу закаснити за службу. Путајем, али никако да загрејем одећу на себи, јер се знојави веш охладио док сам мало "тронуо" код Зекове воде. Већ сам код путаре. Улазим у кањон Лима и хвата ме страх од самоће, ноге се од умора смањиле, па ми се чини да не одмичем. Помишљао - О, Боже, шта ћу? У тој дилеми Господ обрадова слугу свога, јер ме стиже човек са бициклом. Јави ми се и остави бицикло. Упита ме песнички: "Ко си ноћас,

незнана делијо?" Стадох и рекох му: да сам нови свештеник бродаревске парохије и да идем да вршим богослужење. Тај човек звао се Обрад Вулегић из Гробница (село до Бродарева). Он је био код сестре на Коловрату, па је окаснио ради квара на бициклу, са којим му је, по овом снегу, теже него пешице.

-Добро, рече Обрад, идемо заједно до Бродарева ваљда ћемо стићи до зоре. И ја ћу у цркву.

Сав терет и умор као да некуд отиде од мене. Ми путујемо и причамо, време пролази, а километри остају иза нас. Зора руди, ми стигосмо под Завинограђе. Обрад ме храбри да нисмо далеко од Бродарева. Када смо стигли у

Архијаконата Стефана. Касније, око дванаест сати навратило је неколико жена да запале свеће и да виде новог свештеника.

Све ово што сам претрпео, на путу, од Милешеви до Бродарева, било је много мање према стању храма у коме ћу служити Богу и људима Бродарева и околине. На седам прозора цркве није било ни парчета стакла. Западна врата на цркви поткочена са унутрашње стране једним дрветом, а врата на јужној страни завезана жицом. Иконе на иконостасу избушене бајонетима, а многих није било. Од богослужбених књига нашао сам Јеванђеље и један зборник расут по цркви лист по лист, од

Црква у Бродареву, снимак из 1984. године

Бродарево, Обрад ми предложи да идемо његовој кући у Гробнице, да се мало одморимо и пресвучемо, јер смо били гола вода од зноја. Рече ми, да народ не долази рано у цркву и да нећемо закаснити. Послушам га и одемо. Живана, његова домаћица, већ беше устала и наложила ватру. Док смо се ми пресвукли и мало одморили, Живана навала са понудама да се мало окрепимо. Но пошто јој рекох да ја ништа пре Литургије ни једем ни пијем, она се изненади и у том моменту испале јој из руку послужавник са кафом и чајем, ваљда од изненађења због таквих прописа и стања у ком сам се налазио. Не дуго после тога, вратисмо се у цркву, пред којом су били Вукола црквењак и Вукола Шиљак. Литургију сам служио у присуству пет-шест особа, који су дошли да им обавим прекадње за славу - Светог

силне промаје због полупаних прозора. О осталом инвентару да не говорим. Но срећа је била што сам, у ташни из манастира, понео све што ми је било потребно за служење свете Литургије.

О неком дочеку свештеника нема ни говора, црквеног одбора нема, а верника нешто мало по селима. Гледам цркву, размишљао и кажем Обраду: "Добро, Обраде, шта да радим у овој ситуацији?" Дуго ми није ништа одговорио, па онда рече: "Поле Миле, идемо сада кући да ручамо, па ћу те ја поново допратити у Бродарево. Сачекаћемо неки теретни камион из Црне Горе, који ће те превести до Пријепоља". Нисам имао другог избора, послушах Обрада и предвече дођох у Пријепоље. Из Пријепоља до Милешеви, зна се, пешице по снегу, око два сата.

ДНЕВНИЧКИ ЗАПИСИ

ПОД ОКРИЉЕМ МИЛОСРДНОГ АНЂЕЛА

Исте, ако не теже, муке имали су у Милешеви отац Алексије, сестре манастира и моја попадија, бринући се шта ће бити са мнош. Да ли ћу успети да савладам дуги пут и зимску међаву.

Виховој, а Бога ми, и мојој радости није било краја када сам стигао у манастир. Није било дуга разговора, јер ме је умор брзо савладао и оборио на кревет.

Сутрадан после богослужења причао сам им о мојим "подвизима" од Милешеве до Бродарева и обратно, уз напомену да у онаквој цркви, без икаквих средстава не могу ништа учинити. Убијен од туге и умора пао сам у очајање. Наредних дана молио сам Бога и Светога Саву да ми помогну и науче шта да радим. Сестре манастира и попадија предложиле су ми да узем стаклоресца из Пријепоља и да застаклим цркву до Богојављења, када ћу поново служити у Бродареву. Тако сам и урадио. У таквом стању црква је остала до пролећа.

Ограда црквене порте била је дотрајала и оборена на земљу, па су деца из Бродарева слободно време проводила код цркве играјући се лопте, пишући по црквеним зидовима свакаке паролу и безобразлуку, а често и у цркву улазили и правили штету. Да би се ослободио ове невидљиве напасти, одлучим да једнога дана одем код Јевђена Лазовића у село Мрчковину и да га замолим да ми направи врата на цркви и оправи ограду црквене порте. Пошто је било радно време (сејање пролетних усева), Јевђен ме за мало не врати не обављена посла. Све ово слуша његова супруга Софија и рече му: "Слушај, Јевђене, учини ово за нашу цркву и нашег свештеника, посејаће се жито, има дана, а знаш да су стари говорили: "Када ти пред кућу дође добар човек није "јазук" (штета) ни коња извести из вршаја". Ако црква некада имадне нека ти плати, а ако не буде имала да је Богом просто". Јевђен, немајући друге заустави ме на конак и сутрадан пођосмо у Бродарево да види шта треба радити. За десетак дана поправио је патос, врата и ограду, све од свог материјала. То је, у оно време, могао и хтео урадити само Јевђен, и без пара, док многи не би ни за које паре.

То су били први и најнужнији радови да би се црква довела у, колико толико, пристојно стање за света богослужења. После неког времена црква се одужила Јевђену уз минималну накнаду и захвалност.

Касније, када се стање цркве поправило, Јевђен је биран за председника црквеног одбора, као добар верник, честит и поштен домаћин.

Плитку и посну земљу, бродаревске парохije, обраслу коровом, крчио сам и неговао, сејао и плодове убирало. Касније ми ништа није било тешко. На овој танкој и посној крчевини радио сам неуморно и са љубављу, заволео људе и предано им служио, као српски свештеник, двадесет седам година, шест месеци и петнаест дана.

Миле Вуловић

Увише наврата читао сам одломке из често цитираног записа једног старог кинеског мудраца који отприлике гласи: "Сањао сам једне ноћи да сам лептир и кад сам се пробудио нисам више био сигуран - да ли сам човек који је сањао да је лептир, или сам лептир који је сањао да је човек". Шта је, дакле, у питању: ко је кога сањао, шта је сан а шта јава, који је свет истински а који замишљен, измаштан, сањан? "Је ли истина је ово овако, или нас очи сопствене varaју?", пита се једна личност из Горског вијенца у дилеми - да ли је јава од сна смућенија.

Синоћ сам уз стону лампу скривену иза дебелих завеса, опет читао *Крајћу њовест* времена Стивена Хопкинга. Успео сам да повратим дах од безмерног осећања крајње властите ништавности и гледајући са терасе у озвездано небо понављао у себи неке констатације из књиге: ми видимо слику неба не онакву какво је оно овог тренутка већ како је изгледало пре четири и више хиљада година јер толико треба светлости да с удаљених звезда стигне до нашег вида! Колико ли је, питам се, у међувремену умрло светова и галаксија а они и даље светле нама и светлеће и нашим пра-праунуцима.

Деценијама пролазим идући на посао поред главне медицинске установе нашег града. У њеном централном делу, на трећем спрату, иза неизбегних и одавно зарђалих решетака, налази се психијатријско одељење, звано "градска лудница". Јутрос, док још спава град целе ноћи препадан зујањем нато-бомбардера, кроз свежину јаким јутарњим мириса, зачух песму која је, кроз крошње платана, допирала, управо из тих решетака. Док сам се освртао како бих боље разабрао глас, "певачица" ме угледа и рече: "Ево мене горе, глас ми није најбољи, још нисам доручковала". Постидех се своје радозналости, али моја изненадна саговорница, сретна што је с неким успоставила жељени контакт и добила узвратни гест, настава са песмом:

Славуј моли два ловца:

Немојте ме убити,

ја ћу вама певати.

Стао сам запрепашћен у чуду питајући се: да ли је тај сужањ, иза решетака лептир који још увек сања да је човек,

или човек који сања да је лептир? Или је то славуј који песмом хоће да откупи свој живот? Да ли то утамничено створење макар крајичком свести наслућује да је цела земља која се врти у бескрају васељене једна планетарна лудница? Да ли наша "нормална" збиља има право да у "лудницу" смести било кога, да себе прогласи нормалном? Како објаснити овом утамниченом славују да смо ми права мера његове нормалности, да је наша бомбардована стварност оно право и "здрави" у односу на шта је он "болестан", "луд"?

Пре неки дан нато-бомбардери су бомбардовали психијатријско одељење београдске болнице "Драгиша Мишовић" и том приликом је у рушевинама нашло смрт неколико пацијената и више њих рањено. Намерно је учињена ова "колатерална штета" јер "Власима није веровати", можда крију војску и на овим местима, резонује борничани ум новог светског поретка. Питам се, кад би погинули и рањени пацијенти били у стању да одговоре, шта би одговорили кад би их упитали: знају ли шта им се десило, зашто им се десило, шта мисле о онима који су их ту сместили а шта о онима који бомбардују и њих и нас?

Слушајући песму у којој се певачица идентификује са славујем, и лепотом песме хоће да гане потенцијалне убице, с огорчењем закључујем - намерно бомбардовање луднице од стране цивилизације која себе проглашава за најумнију и најхуманију која је до сада постојала, која себе проглашава "милосрдним анђелом" - јесте ЛУДОСТ на куб. У односу на њу моја изненадна саговорница, жена која сања и пева као славуј, стоји на неупоредиво већој људској висини. Као и моја оклеветана Отаџбина коју су моћници овога Света стрпали из решетака а они их далеко више заслужују од ње.

Али како читав свет оградити решеткама, ко то да учини?

"Лове а уловљени", каже Настасијевић.

Додајем: уловљени у менгеле сопственог лудила.

Добрило Аранићковић
(26. маја 1999. године)

ЉУБОМИРОВА ЗЕМЉА

Набасао сам на Љубомира Јовановића, изненадио га, умало препао, док сам већ уморан од врућине, лутао Пештером, пребацивао се с брда на брдо, вођен само звуком клепетуша. Замишљен, копао је штапом рупу у земљи, леђима наслоњен на брвна од штале, себи нешто шапутао у браду. Шајкачу скинуо са седе главе, одложио је са десне стране, пластичну боцу са водом поред шајкаче... Десетак метара даље, под крушком пландовале су овце, умирене јулском припеком, тек повремено потмуло је јекнуло звоно окачено о врат овна који је лежао са стране, махао главом и бранио се од досадних мува. Околу треперио је врео ваздух, жутела се од жеге сагорела пештерска трава као руска степа...

- Од којег си ти - пренуо се и измолио главу из хладовине, кад сам му се примакао сасвим близу, и када сам га, било је очито, прекинуо у дубоком промишљању.

- Ја се нешта замислио - наставио је устајући, извињавајући се скоро, и не сачекавши да му кажем ко сам и који ме посао јулског раног поподнева води по Пештеру.

Пошто сам и ја заклонио главу у хладовину, под стреху штале, укратко, испричах му ко сам, шта сам, којим послом лутам пештерским брдима. Он испод дрвене подвале, из дубоког хлада извуче пљоску са ракијом.

- Да се прекрстимо - вели.

Нагињали смо после пљоску, мало причали, мало ћутали и гледали у стадо под крушком, док је хлад који је правила штала иза наших леђа био све дужи, а разговор, ракијски, све дубљи.

- Онијемљек овде дијете. Немам са ким, сем са ово оваца, и са бабом увече ријеч да проговорим. Сам остак на земљи. Сједи, не лети, стићеш куд год да си пошо, ако оћеш имаш и овде код мене конач - каже ми.

Причали смо о коњима, воловима, овцама, о љетини и испаши, коланима и телизима, крстинама и плашћу траве, Љубомиру мило што се и ја помало разумем у сељачке теме. Растегао причу о старим временима кад је само на овом комаду земље, сред Пештера, народа било за леп вашир.

Кад је хлад штале стигао до под крушку, Љубомир скочи на ноге.

- Деде, да се иде кући. Да шта презалогајимо - заповедио ми је тоном који није трпео поговор.

Љубомир и Стоја Јовановић

Тек иза штале, под сенком склада угледао сам Љубомирову кућу. Доле, подрум окречен у бело, са две саксије цвећа на прозору, над подрумом брвнара поцрнела од киша и ветрова, над брвнима сиви кров од салонита, уобичајен за Пештер, и у сред крова накривљен црни оцак. Над оцаком од јаре побелело небо. Лево, одвојена од куће оградом од шиљатих парамака још једна штала, велика, од црвених блокова, под црепом. Пред шталом буљук говеди, леже на припеци и машу реповима.

- Имам ја и помоћног чобанина, коња, зовемо га "кобила", знаш колко ми ваља, ће би ја сам волику стоку освојио - поскочио је Љубомир иза мене када је приметио да сам устукнуо пред оноликом рогатом марвом испред његове штале.

Као да нас је чула из куће изађе домаћица, Љубомирова супруга Стоја. Висока, кошчата старица. Рукаве побледеле блузе заврнула до лаката, на ногама јој вунене чарапе и опанци. Поклони се преда мном као пред кумом, обриси шаке о сукњу и чврсто ми стеже руку. Љубомир је само легитимично погледа.

- То је новинар. Из Биограда чак. Деде турај ручак...

Она без поговора замаче у кућу. Претходно размаче опанке и чизме до тада разбацане по бетонској плочи испред прага. Није се знало ни кад смо прекорачили унутра, ни засели на дрвену клупу, за дугачки сто, поред креденца и црног шпорета из кога је била врућина, ни кад је Стоја почела да ређа тањире по

мушеми. Прво комад хлеба, па со, сир, кајмак, онда однекуд и тањир пун овчијег меса...

- Деде једи. Гријех је иза совре устати гладан - нареди Љубомир и дохвати комад хлеба па ми одреза повелику кришку.

Поподне, по ручку, Љубомир и даље није дао ни да помислим да кренем даље. Седели смо и причали, углавном Љубомир и ја. Стоја је нешто пословала по кући, прала судове, свакичас замицала у колибу, проносила карлице. Говеда су пландовала у тору. Стоја је повремено погледала ка Љубомиру, тек да га опомене да је време да се стока тера на пашњак, даље под планину, да је доста било дангубе... Љубомир - ништа. После се и она мало окуражила, укључи се у разговор. Опрезно, тихо, вели, све погледујући ка домаћину, њих двоје остарили, требало би продати шта говеди и оваца, много их за старачке руке. Не могу више да се дајанишу на ногама ломећи се за стоком.

Домаћин се истог трена нарогуши:

- Ја знам да живим вако, друкчије не умијем. Лако је распродати но је тешко стећи - удари шаком по столу.

Од љутине зашкрипа зубима, поскочи са клупе јерезан што је Стоја уопште поменула продају, али се брзо смири, седе на клупу, опусте руке на сто, спусти поглед, сневесели се...

- Е, Боже мој, да ми је да се вратим у оне године, ја шта би све стеко - прозбори.

- Е, да је да се вратимо - хукну и Стоја од шпорета.

Причали су ми после, њих двоје једино су двоје живих чељади у овом крају села Дујке на висо-равни. Остали Јовановићи, шест - седам кућа, давно се разишли ка "Србији", још у време кад су они што су остајали на земљи били - будале. И њихови двојица синова живе у Врњачкој Бањи, свако са својим послом, породицом и брига-ма, ћерка се удала у Сјеницу. Унуци ретко сврате.

Љубомир цео живот куповао земљу. Водио се, прича, саветом старих да земље, чесама и дече никад није доста. Кад је пре 50 год-ина постао домаћин, њему и Стоји припало тек осам хектара и још нешто дрлије у Гиљеви. Сада је Љубомирово, безмало, све докле оком са кућног прага види. Педесет

доста кад нас онај одозго зовне... А неће чамати...

Касније, више на моје инсисти-рање, него што је Љубомир журио, и кад је он мало поправио распо-ложење, отворили смо торове и потерали говеда на пашу. Успут Љубомир ми је тојагом, са коња показивао своје њиве и ливаде...

- Гледај, ће год да закопам имам извор, потоци на све стране, гледај стоку како слатко пасе, гледај ову љепоту... Сад, кад би ме неко оћеро у град и затворио у солитер, црко би за двије неђеље. Ја ћу вако док могу, кад не могнем - право под земљу. Да продајем стоку - нећу, за инат - причао је док је са леђа коња надгледао шарено стадо у страни под Гиљевом.

Доброг чобанина, за овце и говеда платио би, каже, и 300 евра месечно, само да може да га нађе, да и он, Љубомир, може једном у

Тада он три пута дневно донесе положине за оних четрдесеторо говеди, два пута дневно очисти шталу, у међувремену нахрани сво-јих 240 оваца, окида пртине, па му Бог ни за зимских дана, ни за празника не да ни часа одмора. Уз све то, на живот му се "наклате", жалио ми се док смо у предвечерје док је попуштала жега седели крај корита, и курјаци са Гиљеве, а Љубомир нема пушке, па ако који минут слободан има, мора да изађе на пртину више куће, и "алаче", на вукове, колико год има снаге и гласа.

- Узму ми курјаци два - три брва сваке године. Поједу кад год шта могу да уграбе. Сад, шта ћу им ја, и они од мене и моје земље живе, од онијег у граду они немају никакве вајде - вели Љубомир.

Његови први комшије су Бошњаци са Пештера. Границе са његовом земљом. Прошле зиме, кад је Љубомиру, негде пред пролеће понестало сена, и то се прочуло селом, комшије Асановићи из Дубнице, избили путем са саоницама пуним сена, дотерали храну за стоку а да их Љубомир није ни звао ни питао.

- Више ме ови млађи комшије пазе но што сам се ја са њиховим старим пазио. Прије би пристали да нешта њихово пропадне него моје. Сад, да ми шта затреба, њих петгесторица би се овде за час створили, па се понекад упитам - да ли ја зарадох да ми толико помажу. Кад мало боље промислим - добро иде на добро. Помогнем и ја њима, колко могу. Сад кад би њима дошло нешта тешко, помого би им ко себе - вели Љубомир.

Предвече кад смо се вратили кући и кад су са пашњака, испод руменог неба, почели да пристижу буљуци оваца и јагњади, краве и бикови, телад, у трену, пред кућом Јовановића настао је тешки кркљанац у који је, ко би други, усколио Љубомир. Два три пута около пукла је по леђима крава и волова мочуга, и за час овце су биле у својим, јагањци у својим, краве у својим торовима. Љубу и Стоји до мрака остало је још да одлуче јагњад од оваца, да пусте телад из штале под краве, па да их после врате у шталу, да очисте пре-граде за телад, да помзузу краве, после да узваре млеко, Стоја да опере кофе и шерпе, па да се ко људи одморе до четири ујутру, а онда све Љубомире и Стојо нано-во...

И тако све док их ноге буду носиле по Љубомировој земљи.

Qubomir i pomožni ~obanin zvani Kobila

хектара око куће у једном комаду и још толико у Гиљеви.

- Двадесеторо говеди из штале сам продо кад сам брату од стрица исплаћиво земљу. Вукла ме пушта, радово сам се сваком комаду... Ишо у зору, сједио на складовима, нисам мого да је се нагледам... Сила смо јада виђели да би што више заимали, накуповали, сад, оста пушта. Шта ће са њом бити кад нас двоје нестане - не знам, а и не интересује ме - причао ми је Љубомир, а грло му се стегло, само што не заплака.

Стоја стала иза њега, гута сузе.

- Дела не лудуј. Два метра горе на брду биће и мене и тебе

животу који сат дневно да "одане". Кад из Сјенице у Дујке пристигне Љубомирова сестра Гордана да који дан причува јагњад и помогне око домаћинства, Јовановићима сване. Само, и она одавно у годи-нама.

- Нисам чобанина ни тражио, јер знам да га не могу наћи. Што да радим залудан посо. Били су неки вуда, но, ни један неће сербез да ради - каже.

Лети, кад угреје сунце и окопни снег, под Гиљевом за Љубомира и Стоју још је и добро. Зимџи, њих двоје по три - четири месеца падну у снежно заробљеништво. Западне под сметове Љубомирова земља.

У ПОСЕТИ ДОМАЋИНСТВУ МАРКА АНИЧИЋА У ГРОНЧАРЕВУ ПОДНО ЈАДОВНИКА

ДОБРО СЕ ДОБРИМ ВРАЋА

*...Ви у обојцима, ви у ојанцима,
Аничичи од Куча ијичи,
Овамо: небом, водом, земљом,
да појалимо букчиње у дубинама,
да не дамо на Јадовник ијичинама,
да се забеле сјада,
да зајечи јесма чобанска
ко некада,
да одсањамо прадедова сан,
да оживи Јадовник
бар на Пејровдан.*

(Љиља Браловић, "Пејровдан на Јадовнику")

Други дан Троинчидана. Први дан лета. Сунчан дан. Полазимо за Грончарево у посету породици Марка Аничича. Макадамски пут испрекидан краћим "предизборним" асфалтним деоницама од Бродарева, преко Доњих и Горњих Страњана води до Грончарева. Село смештено у питомој долини на неких 1.200 метара надморске висине.

Последњих три километра, од Мрчковског брда до Грончарева, је свеже насут пут који ће, чусмо обећање, до Видовдана наредне године бити асфалтиран.

"Ко рало држи и Бог му помаже", каже народна изрека. А Марко Аничич са својим укућанима чврсто се држи рала. Помажу и Бог и брат Нићифор, бизнисмен са, како рече, пословима у Јужноафричкој републици а душом у Грончареву. Судбина је тако хтела.

Новоизграђена кућа Марка Аничича у долини испод Чира, међу боровима

и јелама, пуна је чељади. Ту су супруга Малина, синови Јосиф и Веселин, снаја Љиљана и четворо унучади Јела, Данијела, Виолета и најмлађи Марко. Пчелињак пун кошница а штале стоке, осам крава, четири бика, три јунице, три коња, десет коза и сто оваца. Возни парк који чине две "ладе" и трактор са прикључним машинама, допуњен је ових дана новим "нисан" типом, поклон стрица Нићифора синовцу Јосифу, и новим трактором дуплаком са косачицом.

Да је Марко велики радник који је изузетно поштован од родбине, пријатеља и кумова показало је и окупљање у кући Аничича на други дан Светих Тројица.

-Нема већег празника и срећнијег догађаја од крштења детета, рече брат Нићифор поздрављајући госте.

Тог дана крштени су унука Виолета и унук Марко, дедин имењак.

Леп повод да се окупе кумови Вранићи из Крагујевца, Аничичи из Дебеле код Нове Вароши, Вијенца код Пљеваља и Крајиновића, пријатељи из Пријепоља, Бродарева, суседних села Страњани, Милаковића...и других крајева Србије и Црне Горе, Београда, Подгорице, Чачка, Шабца, Коштуница...

"Нема јунака без племена јака" с поносом истичу Аничичи и држе се једи других.

На окупу их држи и Нићифор. Сваком савет и подршку даје поштујући их и уважавајући.

-Никада нисам покушао да мењам моје сељаке. Никада у моје село нисам дошао са креватом а цигаре им никада

Marko Ani-ić

кутијом нисам давао. Онако како они раде и сам сам радио. Увек сам, овде, њих опонашао, каже Нићифор. Поштујем све људе, свих боја и вера, а своје људе и своју веру чувам као зеницу ока свога.

Да поштује и помаже све којима су помоћ и савет потребни говоре бројне повеле, захвалнице и речи хвале. Тако раде прави српски домаћини. А Нићифор има чланску карту број два Удружења српских домаћина из Коштуница.

-Нићифор је много помогао Коштуницима. Сви сте чули шта смо тамо направили. Први пут сам овде и кажем вам правићемо друге Коштунице на Јадовнику, обећа први српски домаћин Јован Чековић, председник Удружења. -Суров је живот у овим крајевима и ја се клањам Марку што је остао овде са својом децом овде гради будућност. Јадовник треба да се бели од оваца а села плаве од шљива, момци да се жене а школе напуне ђацима, рекао је Чековић.

Из Коштуница у дом Аничича је допремљено буре од 200 литара ракије прелеченице. Запечаћено је на дан крштења унука Марка и биће отворено кад се буде женио. Тако је то вазда у Аничичима било. Син Веселин још мерка девојке, бира своју младу а пуно буре у подруму чека ту велику породичну радост.

Унуку Марку на поклон дароваше и дукат да би имао чиме да дарује ону коју заволи и књиге за личну библиотеку. У оној о Аничичима, аутора Бранка К.Зејака стриц Нићифор је записао и лични аманет:

Ако би се из ко зна којих разлога догодило да ја не дочекам свога Нићифора од синова Павла и Васа, већ он стигне кад мене не буде било, молим Те да га прихватиши и свему поучиши, да га брајтски уз себе привијеш, да израсије у ЧОВЕКА какав ћеш и Ти бићи. Нека Те срећа праћи и нека Ти се добро добром враћи. Љуби те твој ћед Нићифор.

^in kr{tewa Violete i Marka obavio je pop Mile, dugogodi{wi paroh pod-jadovni~kih sela

Милева Малешин

СВЕТЛОМ ПИСАХ РАДОСТ ЖИВОТА

У Тичјем Пољу намерно уприличисмо сусрет са двојцом врских фотографа, добитницама бројних награда и лауреата ЖИСЕЛА, најпознатије смотре аматерског ставралаштва из области документарног филма, фотографије и дијапозитива о животу села, која се, већ 35 година, почетком августа, одржава у Омољници код Панчева. То су, фотографи из љубави, Зоран Павловић и Роман Ђурић, кандидати мајстора фотографије Фото савеза СЦГ из Београда.

Зоран Павловић је добитник прве награде ЖИСЕЛА у 2005. за колекцију дијапозитива а Роман Ђурић друге награде за колекцију фотографија са темом живот села.

Киша нас је пратила до Бродарева, магла од Дави-довице до Милаковића, а онда на Локви угледасмо сунце из облака који наједном изгубише претећи изглед. На улазу у село дочека нас скоро заборављени, нестварни звук фруле Зорана Павловића са оближњег брда и објектив Романа Ђурића. Магла побеже у кањон Дубочице и Врело се указа у свој својој лепоти.

Двојица фотографа путују заједно, снимају исте мотиве, размењују искуства и један другом не сметају нити представљају конкуренцију.

Напротив, како рекоше, исте мотиве снимају на сасвим другачији начин. Живот села им је омиљена тема. Из дугогодишњег пријатељства проистекло је и кумство оверено пред Богом у манстиру Увац.

-Почео сам са снимцима и фотографијама чланова моје породице и пријатеља. Покушавао сам да објективом ухватим њихове карактере, психологију или расположење... Никада то није било, ајмо да се сликамо! Видео сам да објективом откривам нешто за мене до тада скривено. Интересовања сам временом проширио на нове људе, предмете и просторе. Ипак,

годину 1988. кад сам добио прво признање, узимам као годину мог озбиљнијег бављења фотографијом, прича Зоран Павловић.

Један од простора ком се стално враћа је и пријеполски крај, тачније Тичје Поље, засеок села Милаковићи. Зидови кућа овог села су оплемењени његовим фотографијама. Никада није дошао само

Зоран Павловић

Роман Ђурић,
фото Ана Ђурић

са фотоапаратом. У ранцу су увек биле и фотографије из претходне посете. Радо је виђен гост. Мештани га дочекују као најрођенијег.

-Имам потребу да се радујем свему што нам живот и окружење пружају. Нисам присталица брзине којом се данас живи и модерних достигнућа. Волео бих да сам живео у 18 или 19 веку, каже Павловић. Зато, ваљда, и не користи мобилни телефон.

-Модерна достигнућа колико су предност толико су и оптерећење. Она једноставно постају наше навике које нам ремете неке изузетне тренутке у животу а да тога нисмо ни свесни. Овде, у Тичјем Пољу, желим да уживам у овим звуцима, овој

светлости, сенкама ... не желим телефон и везу са другим деловима Света.

Поред фотографије Зо-ран се бави етномузикологијом. Певање у хору и свирање на фрули, поред планинарења, су његов хоби.

Учествовао је на бројним изложбама, награде је пре-стао да броји али најважнија му је она добијена 2.000. године у Шпанији на ме-ђународној изложби са темом "Човек као протагониста 20. века".

У каталогу са изложбе објављено је преко девет хиљада фотографија аутора светског гласа. У таквој конкуренцији награђена је његова "Колона", фотографија настала на једној планинарској акцији на Синајевини.

-Мој цео живот је везан за фотографију. Почео сам да се бавим фотографијом још као дестогодишњи дечак. Све у мом окружењу доживљавам кроз светлост и фотографска решења. У аутобусу видим особу и у глави стварам фотографију тог портрета. Или у глави или са фотоапаратом увек сам са фотографијом а најбоље фотографије су оне које нису снимљене. Оно што снимим види се на изложби, прича Роман Ђурић.

Фотографијом се бави да би се ликовно изражавао. Фотографијом слика, како каже.

Фотографија као документ га не интересује. Занима га изложбена фотографија. Планинарењем се бави искључиво у функцији фотографије. Препешачио је стотине километара и потрошио километре филмова.

Роман Ђурић је имао седам самостаних изложби и више колективних.

Као и Зоран Павловић фотографије је објављивао у дневном листу "Политика".

За фотографије Романа Ђурића, мајстор фотографије Горан Поморишац је написао да су његова слика и прилика. *"Он је миран као манаситирска поштица, љотиво нејриметан као ишница која се на његовој слици не види а чује се, тврдоглав као камен, и истрајан поштит водотокова које носи нама на дар. Фотограф снима призоре око себе да би у окружењу осјавио свој шраб који једино сунце и човек својим ћудљивим понашањем могу да заштру. Роман Ђурић се диви природи и не би је узнемирио било чиме, осим свога ненаметљивога присусиња: шрабовима обуће и сенком која као ветар појасује, мења смер док он хода..."*

На Ђурићевим фотографијама ретко где има човека, а мало их је на којима се његово присуство не види, или не слуги - по трагу, чешиће злослутном од доброн-амерног, по раду уграђеном у предео, предмету заборављеном, или зафрљаченом, по сенци која се надвија над пределом.

Човек је и са друге стране фотографија Романа Ђурића и Зорана Павловића да их разгледа и у складу са својим искуством и знањем чита.

Kolona, foto Zoran Pavlović

НОВИ КОНАК МАНАСТИРА БАЊСКА

"Треба бити традиционалан и модеран у исто време..."

Иницијатива за обнову манастира Бањска на Косову, покренута је крајем 2002. године у оквиру Координационог центра Савезне владе и Владе републике Србије за Косово и Метохију. Широки круг истакнутих личности из области заштите градитељског наслеђа и Епархије Рашко-Призренске, дао је себи задатак да одреди стратегију односа према овом важном споменику културе. После низа стручних састанака, стало се на становиште да се манастир оживи подизањем новог конака као окоснице будућег садржаја и основног нуклеуса који може обезбедити живот монашког братства.

Бањски манастир је, као прво, слојевит археолошки локалитет, који није у потпуности истражен. Он, са друге стране представља изузетно важан споменик српске средњовековне архитектуре и сведочанство је једног од њених најважнијих и најзначајнијих фаза развоја. Најзад, политички, друштвени и историјски тренутак косовске стварности, води ка закључку да ће овај локалитет бити за извесно време у будућности можда највреднији део српског косовског наслеђа оптимално доступан истраживачима и посетиоцима.

Форум стручњака окупљен у Координационом центру, сучељавао је мишљења, која су кренула од предлога да се подигне монтажни објекат ван периметра манастира и да се сачека окончање археолошких истраживања. Убрзо је схваћено да се на тај начин до решења не долази већ да се оно одлаже, па је одлучено да се конак гради као нов објекат и то унутар манастирског дворишта. Услед непостојања било какве документације о изворној просторној организацији манастирског комплекса и изгледу његових грађевина, осим материјала на терену, закључено је да је поступак рестаурације немогућ те да "решење не бисмо требали тражити као рестаурацију, него као асоцијацију на средњовековно" (М. Чанак-Медић). Мишљења окупљених стручњака резултирала су у званичном ставу радне групе, да асоцијација на градитељско наслеђе периода треба да буде тежишни услов обликовања новог конака.

Локација нове грађевине је подробно разматрана. Конак није смео да се волуменом намеће амбијенту у коме се налази нити да омете даља археолошка истраживања на локалитету. Стало се на становиште да је локација уз северни манастирски зид најпогоднија и да пружа могућности за најповољније решење по свим критеријумима.

Већ на нивоу пројектног програма, зацртана је тежња да карактер неких намена новог конака прошири значај Бањског манастира. Стога је библиотека добила посебно место као и група

гостинских соба. Изражена је намера да ови садржаји створе услове за боравак и рад стручњака различитих области науке и уметности. Манастирски комплекс би, на тај начин, поред своје основне намене, постао и мултидисциплинарни истраживачки центар од изузетне важности за тло на коме се налази у овом тренутку српске историје.

Схватајући значај споменика на коме се врши интервенција, стало се на становиште да је неопходно размотрити више пројектних варијанти ради изналажења најповољнијег решења за будући конак. Тако се дошло на идеју да се организује архитектонски конкурс позваних учесника, што би значило гаранцију добијања оптималних решења за подухват који је предстојао. Позивом су били обухваћени: арх. Драгољуб Тодоровић из Републичког завода за

решења на основу датих примедби и сугестија што је делимично прихваћено од стране позваних учесника. Резултат је било заједничко идејно решење ауторске групе А.Г.М. и арх. Благоте Пешића на основу кога је израђен главни пројекат, по коме је нови конак и изведен.

Предложено решење представља сложену просторно-обликовну метафору на више нивоа. Нова грађевина је спона прошлости и садашњости чиме се остварује просторно-временска веза у оквиру континуитета живота манастира.

Нови склоп је асоцијативна реконструкција која тежи представљању духа једног времена и његовог појавног облика у садашњости. Таква представа није само визуелне или аналогне природе, већ поседује и утилитарну димензију која се остварује кроз употребну вредност новог конака. На тај начин проток времена и историјски аспект постају

Манастир Бањска, изглед новог конака са западне стране

заштиту споменика културе, арх. Благота Пешић, слободни уметник и ауторска група А.Г.М.. Специфичности организације конкурса биле су одмах испољене. Археолошка заштитна истраживања су била већ у току, преклапајући се са временом израде решења тако да је постојала могућност да се одређени пројектни услови мењају у току трајања самог конкурса. Срећом, истраживања су окончана доласком до стерилног археолошког слоја чији покретни материјал није имао утицаја на локацију и смештај нове грађевине.

Окончањем конкурса почетком априла месеца 2003. године, формирана комисија је прегледала радове и стала на становиште да су сви радови у извесној мери, одговорили на постављену тему. Препоручен је заједнички рад свих аутора на даљој разради јединственог

жива и материјализована духовност која се утква у данашњи живот постајући његов равноправан део.

Просторни однос новог конака и археолошког налаза је вишеструк. Корпус нове грађевине се физички одваја од присутних историјских остатака а у исто време, архитектонска спона, као што је кров, повезују старо и ново у просторну целину јединственог унутрашњег простора и целовитог појавног облика. На тај начин, просторни и грађевински елементи различитих епоха садејствују у задовољавању најразличитијих потреба данашњице, живе нову етапу сопственог развоја при чему је даљи рад на археолошким истраживањима омогућен у највећој остваривој мери.

Обзиром да нема сигурних чињеница о намени, просторној структури и облику грађевине која се налазила на месту изабраном за подизање конака, поступак рестаурације није могућ ни теоретски ни практично. Са друге стране, ради се о слојевитом археолошко-историјском локалитету па је питање везивања решења за одређене периоде и артефакте на терену из различитих епоха посебно осетљиво питање. Најповољнију алтернативу представља серија аналогја са претпостављеним узорима по основи налога ктитора, порекла и референци могућих мајстора ангажованих на изградњи манастира као и шире посматрани историјски и архитектонски утицаји у дотичној епохи.

Тражени просторни садржаји су груписани и повезани по карактеру намене и активности која се у њима одвија. Посебна пажња је посвећена литургијским одредницама појединих простора, као и захтевима монашког живота.

Окосница архитектонског склопа конака је унутрашњи простор који се протеже пуном висином између северног зида и новог корпуса грађевине. Одмицањем корпуса нове грађевине од северног зида, добија се овај вишенаменски простор који поред улоге унутрашње комуникације представља и изложбenu галерију. Додатна особеност таквог решења је да северни зид, као археолошки налаз, учествује у унутрашњости новог здања на визуелно атрактиван начин при чему је и његово даље истраживање омогућено у највећој могућој мери.

Приступни салон и галерија чине јединствену целину и грађирани су по висини, од нижег ка вишем простору. Поменути простор дели склоп на део монашких садржаја и део намењен претежно гостима

и посетиоцима манастира. Монашки део конака има две етаже и садржи трпезарију са кухињом у приземљу и монашке келије на спрату. Део намењен претежно гостима, користи денивелацију терена и у њему се налазе гостињске собе у приземљу са библиотеком и капелом на спрату. Изложбена галерија у пуној висини северног зида, за разлику од приземног салона, повезује поменуте делове дуж целе грађевине. Поштована денивелација пода монашког дела склопа, подкрепује изнесену пројектантску хипотезу о изворној шеми приземног дела у улози сутерена и високом приземљу изнад њега. Простор трпезарије тиме добија већу висину и размерно монументалнији волумен што одговара аутентичној намени. Приступни тремови на тлу су задржани на аутентичним kotaма. Завршна етажа је јединствена у нивоу који се просторно и визуелно везује за стражарску стазу северног бедема. Објекат поседује спољни и унутрашњи, спратни, приступни трем док је економски улаз остварен преко капије на северном зиду.

Спољни трем и степениште одликавају препознатљиве историјске еле-

менте склопа. Они су метафоричне назике типичног елемента средњовековне манастирске архитектуре. На тај начин се не оживљава само појавни облик неког склопа већ, кроз свакодневну употребу, и његов изворни начин коришћења.

Обзиром да нема поузданих података о изгледу изворног објекта на локацији, обликовање новог конака је израз схватања духа одређене епохе из угла данашњице.

Однос габарита зиданог и дрвеног дела склопа ослања се на чињенице на терену: Фасада према цркви је била највероватније зидана о чему може сведочити сачувани парапет трема као и одређени фрагменти покретног археолошког материјала. Развијена је поставка рашчлањеног третмана склопа и његове анвелопе. Главни корпус грађевине је сведен на основну пластику архетипског израза, док је трем носилац главних композиционих акцената и визуелних кодова. Зидана аркада спољног трема, блиска је општем узору епохе при чему је слог камена и опеке директно пресликан мотив са једног од ретких преосталих фрагмената аутентичне фасадне обраде из 14. века са северног зида периметра. Тиме овај елемент фасаде постаје метафора рестаурације као појма и код једног могућег историјског пројектантског поступка. Дрвени склоп спратног трема је спона између поменуте аркаде и главног корпуса конака и то на смисаоном а не визуелном плану. Он је резултат интерпретације историјске епохе, више у њеном карактеру него у чињеничном стању, које је, по питању обликовања, непознато. Материјализација фасаде овог дела конака одговара историјским изворима.

Смањење површине дрвеног спратног трема, настало из функционалних разлога, на визуелном плану појачава утисак самосталности главних елемената архитектонске композиције и изражава сталну развојност просторних склопова у димензији времена.

Бочне фасаде конака понављају изнесен принцип док је северна фасада уствари рестауриран ободни зид периметра. Решење у овом случају даје илустративну варијанту која се ослања на претпоставку да је могућа аналогја за овај бедем спољни зид старе трпезарије у Хиландару.

Газишта трема и непосредног окружења новог конака се облажу каменим плочама по узору на очуване оригиналне налазе са локалитета.

Уређење комплекса у овој фази обухвата површину унутар бившег турског утврђења. Формирају се и облаку стазе којима се приступа цркви и конаку као и њиховој међусобној вези. Узевши у обзир да се археолошка истраживања настављају, тло комплекса мора остати доступно, па је интервенција сведена на оптималну и функционално неопходну меру. Други разлог за овакав став је чињеница да је комплекс Бањске слојевит археолошки локалитет који садржи још много података и арте-

факата. Одлуку о финалној топографији манастирског дворишта ипак треба преустити будућности.

Презентација археолошког материјала се у овој фази односи на изложеност северног бедема и његову доступност за даља истраживања у оквиру новог конака као и на лоцирање привременог лапидаријума. Дворишно лице северног бедема би остало видно у унутрашњем простору конака. Међусупратне конструкције новог конака се заустављају на одређеној дистанци од унутрашњег лица бедема формирајући процеп по целој висини објекта видан у ентеријеру и осветљен на адекватан начин. Зид тако постаје изложбени експонат доступан погледима и даљем изучавању. Покривени лапидаријум је осмишљен као простор намењен излагању изабраног археолошког материјала. Решен је као органски део просторне структуре манастира чија се архитектура јасно одваја од карактера претпостављених грађевина из прошлости. Тиме је саопштена порука о специфичном односу историјских и савремених садржаја који, сваки на свој начин, представљају вредносну поруку епохе којој припадају.

Грађење новог конака у манастиру Бањска у својој суштини представља поступак који надилази уобичајен значај архитектонско-урбанистичких реализација. Одлука да се манастир обнови и начин на који се приступило градитељском наслеђу, представљају корисне доприносе струци. Најзад, чињеница да је од одлуке да се манастир обнови до тренутка предаје завршеног објекта кориснику прошло само годину дана, грађење овог конака сврстава у ред посебних подухвата.

Нови конак представља данашње схватање једног историјског периода и представља једно његово могуће а никако једино могуће виђење, које је, узевши у обзир да потпуних података нема, теоретски и практично немогуће. Архитектонски склоп нове грађевине тежи задовољењу потреба православне монашке средине, враћа живот древном светом месту и настоји да, у практичном смислу, повеже и активира опште савремене и локалне историјске архитектонске схеме. Низ призора из различитих историјских тренутака оспољава се у слојевитој структури, која заправо сведочи о сопственом разновременом пореклу и настанку. Зато његов појавни, визуелни облик представља дијахронну слику низа призора развоја Бањског манастира у линеарном моделу протока времена.

Одсуство амбиције да се реализовано решење наметне као буквална формула деловања у сличним подухватима, оно изражава последномодерни стваралачки став да архитектонска дела треба осмишљавати као парадигме система културолошких и друштвених вредности одређене заједнице. Она треба да изражавају просторност доживљеног универзума и да увек буду и нова и стара... јер то једино и могу да буду.

Иван Рауковић

ПОРТРЕТ УМЕТНИКА: ГОРАН ЧПАЈАК, ВАЈАР

ЗАВИЧАЈ У КЛУПКУ СВЕТОГ КАМЕНА

"Сваки човек кроз животи носи неко своје клупко које мота и у њему чува оно што је најинтимније, оно што је уграђено у њега", вели уметник

Музеј у Пријеполу је и током 2005. године у свом галеријском простору приредио неколико прворазредних изложби: ређале су се слике Ђорђа Кристића из фонда Народног музеја у Београду и етно поставка из збирке Земаљског музеја Босне и Херцеговине у Сарајеву, портрети жена из Музеја савремене уметности у Београду и портрети српских владара из Галерије фресака, радови Друштва уметника ЛАДА и слике знаменитог Пријеполца Милана С. Минића... Код поклоника уметности посебно ће, по много чему особена, остати уклесана у сећању на 2005. изложба скулптура Горана Чпајака (1963).

Горан Чпајак је дете Пријеполја које је постало светски вајар. Пропутовао је континенте и на свим, изузев Аустралије, оставио је монументалне скулптуре као сведочанство свог боравка и успеха на бројним бијеналима и тријеналима скулптора света. Гораново јутро

дипломирао на Факултету примењених уметности - одсек за вајарство. Годину касније, са две године старијим братом Ђорђем, такође дипломираним вајаром, отиснуо се у Италију. Одредиште - светска престоница вајара смештена у близини "рудника" чувеног карарског мермера, градић Пиетрасанта (на италијанском: свети камен).

Светски путник и светски вајар Горан Чпајак вратио се у родни град маја 2005. првом самосталном изложбом у Пријеполу. Вратио се скулптурама у завичај који никада није ни напуштао. Длетом је у том светом камену у Пиетрасанти уклесао своје име у регистар великих вајара. Са својим скулптурама је обишао свет. По свету је скупљао искуства а инспирацију је, како каже, увек носио одавде, из свог завичаја. На то указују и називи већине Чпајакових скулптура које су све до краја 2005. у галерији прије-

Горан Чпајак

поред Лима и Милешевке, осветлило је својом белином и монументалношћу миље старе пријеполске чаршије; "Сенке изнад моје ливаде" бацају кроз цео циклус скулптура уметникову дечачку загледаност у "мале травке које праве велике сенке". Релјефни "Мир" мирише на оклагију и мамину питу. А "Клупко"...

"Сваки човек кроз живот носи неко своје клупко које мота и у њему чува оно што је најинтимније, оно што је уграђено у њега", вели уметник. Клешећи камен и себе, Чпајак је скупљао завичајно предиво, претакао га у мермер и расуо по свету. Топлу завичајну причу избрушену и упаковану у хладни мермер Чпајак је савременим језиком уметника испричао и у Северној Америци и у Јужној Африци, на Далеком и на Блиском Истоку. Свет га је разумео. Постао је светски грађанин и велики уметник пре него што се, као што то обично бива, "посветио у свом селу".

Гораново "Клупко" у светом камену одмотава време. Памти и чува безбрижно детињство и школовање, памти камено "Клупко" и "вунена времена" и бомбардовање своје земље које је Чпајак преживљавао у близини Авијана одакле су узлетали НАТО авиони. Одмотавајући време, уметниково "клубко" се и даље мота. У Луци, регији познатој по производњи

Горан Чпајак, Клупко, карарски мермер

почело је на обалама Лима и Милешевке, наставио је "свој дан" на Сплитској риви где је завршио Средњу уметничку школу и у Београду где је 1988. године

пољског Музеја (и испред њега) побуђивале велику пажњу јавности. "Јутро", скулптура тешка пет тона и висока 3,30 м као сећање на уметникове усамљеничке јутарње шетње

папира и уметничком одредишту између Фиренце и Пизе, млађи од браће вајара Чпајак је у оквиру једне интернационалне арт акције "извајао" клупко од специјалног картона, пречника шест метара. Клупко је ординирало на главном градском тргу месец дана. У време трајања изложбе у Пријепољу Чпајак је у Кореји, на Међународном симпозијуму скулптора за скулптуру у граниту "Традиција", такође из циклуса на тему "Клупко", освојио другу награду. Уметничко "Клупко" чува и негује традицију. "То је реакција на тренутну тенденцију поништавања традиције у сваком смислу. Та реакција је, у неку руку и чин чувања, као склањања пред олујом", каже Горан Чпајак.

Чпајак је последњих дана године 2005. изложбу из пријепољског Музеја преселио у Земун, у свој атеље који му је поклонила ова општина. Атеље од око 200 квадрата налази се у заштићеној старој згради аустроугарске Царинарнице на Дунаву. Ентеријер атељеа је у барокном стилу, са крстастим сводовима и, како истичу у Заводу за заштиту споменика културе града Београда, то је једини пример тако чистог барокног свода у Србији. Земун ће откупити и скулптуру "Јутро" и поставити је на Дунавски кеј. Инспирирано уметничким јутрима поред Лима, Чпајаково "Јутро" је више од пола године гостовало у својој "матичној луци". Једног хладног децембарског јутра нестало је у "пријепољској магли". Обасјаваће га, на новој адреси, светлости Дунава и Гардоша.

Горн Чпајак, јутро

Горан Чпајак је боравио у Милешевској уметничкој колонији у Пријепољу 1995. године. Као резултат тог боравка остала је само скица за скулптуру. Рад није реализован јер, званично, није било пара да се набави венчачки бели мермер. Десет година касније била је изложба у Пријепољу, за уметника, како каже, најважнија од свих до сада. Уз "клупко сећања" на њу остала је само репрезентативна каталог монографија коју је о светском вајару и професору Факултета примењених уметности у Београду, Горану Чпајаку штампао и издао организатор изложбе, Музеј у Пријепољу.

Милан Р. Цмиљановић

КУЋА ОБЛАКА

*Зайис је уздах наше душе на ветрометини светиа, сусрећ .
наше прошлости са вечности.*

Вийомир Теофиловић

Уметник из Београда Милутин Дедић, пријатељ МКК "Свети Сава" и сарадник "Савиндана", добитник захвалнице Клуб, један од иницијатора значајних културних пројеката реализованих у Пријепољу, као што су уметнички филм "Светибор" и истоимена сликарска колонија, објавио је ауторско издање, књигу записа "Кућа облака".

Поред записа цртежом, сликом и речима са путовања из Италије, Грчке, Француске, Русије, Енглеске...своје место у књизи нашли су и записи из пријепољског краја, из Тичејг Поља и Камене Горе.

-Милутин Дедић већ деценијама уза се носи свеске у којима уцртава и записује оно што види и чује. Са задивљујућом лакоћом остварује контакте и зачас оствари међусобно поверење које никада није изневерио. Са њим су и краљевићи и просјаци, сањари и господари, понижени и животом повређени. Отуд "Кућа облака" није само књига уметника него и човекољупца. Она нам открива свет, људе, времена и обичаје из незнаног или мало знаног угла. У сваком случају - племенитог и јединственог, каже о књизи Михајло Вујанић.

"Кућа облака" је настала као завршни одбир из цртачког и посматрачког сведочанства о Времену које нас прождире, каже Раша Попов. - Дедић је лирски дневничар Београда. Али као чедо Приморја он цезне за природом, хода по планинама и влажним долинама цртајући воденице...Музика је друга врлетна планина по којој слушајући је "хода". Када бих га уврштавао у неки правац, најрадије бих га назвао уметником сецесије. Његово бекство од малограђанског таворења у сфере виших симбола и музике, спада у сецесионистичко налажење смисла у дубинама несвеснога. Те дубине ће читалац наћи у делу "Кућа облака".

-Бележећи бројне ликове, ситуације и појаве пажњу сам више посветио тзв. малим или маргиналним људима и појавама слутећи да се кроз њих потпуније открива суштина "великих" догађања, каже аутор Дедић. У мојим записима провејава апсурд, иронија, па и илудије. На тај начин покушавам да се супротставим људској глупости, неправди, ароганцији, дволичности, похлепи...

Мото Дедићеве радозналости је мисао Вилхелма Рајха: "Љубав, рад и знање су извориште нашег живота, зато треба њиме и да владају..." и Леонардова мисао да човек треба стално да повећава своје знање о физичком свету посматрањем, поређењем и анализом.

М.Малешић.

ВЕК БИБЛИОТЕКЕ У ПРИЈЕПОЉУ

Матична библиотека "Вук Караџић" у Пријепољу обележила је 30. септембра 2005. године свечаном академијом век постојања прве књижнице у Пријепољу и организације библиотечке делатности у милешевском крају. Мада није познат тачан датум оснивања књижнице или доношења правила, постоји сведочанство да је Црквено певачко друштво "Свети Сава", основано 1904. године, имало своју друштвену књижницу у парохијској кући. Дико Зиндовић, трећи председник Друштва, у свом сећању "Један листић из културне историје Пријепоља", написаном поводом тридесете годишњице од оснивања Друштва (Санџак (Пријепоље), 34, 1. јануар 1934, 6), наводи:

Као један од главних циљева поставља себе друштвено и интелектуално образовање својих чланова. У том циљу оснива се друштвена књижница. Темелј је ударен са књигама добијеним на поклон, од појединих чланова. Затим је набављена целокупна библиотека Браће Јовановића из Панчева и неколико кола Српске књижевне задруге и Матице српске. Књиге су добијали чланови бесплатно а нечланови су плаћали пет крајцара мјесечно. Колико је омладина била жељна књиге и вољна да се просвећује најбоље се може видјети из броја књига које су узимане на читање из књижнице. Било је времена кад је број издатих књига прелазео преко пет стотина у једном мјесecu.

Набављане су и читане књиге и раније, било их је при школи и црквено-школској општини, углавном уџбеника за основну школу, народних песмарица и поучних књижица. Књажевина Србија слала је књиге преко повереника још од 1831. године. Стизало је и нешто новина на турском и српском језику (Цариградски гласник, Босанска вила, Зора, Глас Црногорца, Учитељ).¹

До књига се тешко долазило, морале су се кријумчарити преко царина на Јавору, Увцу и Мокрој гори и поверљивим људима достављати. "Лакше је било понети кроз Турску онога доба комитску бомбу него какву књигу", нарочито ако су у њима поменути Срби и Србија. Колико су књиге недостајале види се из жалбе учитеља Рафаила Вукадиновића из 1892. године српском посланству у

Цариграду да и оно мало књига "што стигне у пријепољски крај, разграби се више од народа него од школе".

За разумевање културних прилика треба имати на уму тешку националну, друштвену и економску ситуацију становништва милешевског краја и Санџака крајем 19. и почетком 20. века. Турска се распада, потресају је национални покрети и хајдучија, 1908. године избија Младотурска револуција, а Аустрија се повлачи са Лима. Велика већина српског становништва живела је у беди, изложена насиљу, неписмена, али ослободилачки и просветитељски жар је упален. Овај крај је 1912. године прикључен Србији. Не може се занемарити вековно зрачење манастира Милешева (Милешеве), са култом Светога Саве, величанственим фрескама, преписивачницама и штампаријама (1544, 1557).

Између два светска рата милешевски крај није доживео снажан препород, сувише је био исцрпен ратним страдањима, етничком подељеношћу, бедом и заосталошћу. О заосталом и беспутном Санџаку говорило се као о југословенском Сибиру. Разумљиво је што у таквим околностима књига и књижнице нису могле имати много поклоника. Народне читаонице се отварају, животаре, гасе се, опет отварају и нестају. И то мало књига у школама и сеоским читаоницама нестало је у рату, морало се почињати изнова.

Књижница друштва "Свети Сава" после Првог светског рата наставиће да делује као Пријепољска читаоница. Упоредо се оснива Омладинско друштво "Подмладак", из кога се 1920. године издвајају Пријепољско омладинско друштво "Слога" и Пријепољско омладинско друштво "Напредак", са политичким, партијским, предзнацима. Друштва су имала културно-забавне и спортске секције и читаонице са књижницама. Њиховим обједињавањем, априла 1925. године, формирана је Грађанска читаоница "Напредак", отворена грађанима обеју конфесија. "Гајрет", друштво за економско и културно подизање муслимана, имало је своју читаоницу са књижницом од 1929. године. Све су поменуте књижнице биле смештене у кафоточјима, није било других могућности за њихов опстанак.

Због малог броја чланова и сиромаштва, Грађанска читаоница једва је опстајала. Августа 1931. године Сретен Вукосављевић, најистакнутија личност између два рата у пријепољском крају, као председник Читаонице, и Милосав Пушоњић, професор у Гимназији, као њен секретар, обратили су се за помоћ Министарству просвете. Истичу да Грађанска читаоница десет година ради на народном просвећивању. "Поред овог читаоница набавља књиге и часописе и тако омогућава публици да прати све књижевне и културне појаве. До сада се у самој књижници налази преко хиљаду бројева одабраних дела а поред ове књижнице читаоница је уредила своје књижнице и по селима и у овдашњој болници".

Министарство је већ у октобру послало 30 књига.

Круг људи око листа "Санџак" (1932-1938) звони на узбуну због економске и културне заосталости краја, књизи и народним читаоницама придаје најважнију улогу. У броју од 19. марта 1933. године читамо да Читаоница "већ годинама приређује аналфабетске течајеве, целе циклусе јавних предавања, књижевне вечери, забаве и игранке. Одржава добро уређену читаоницу и има јавну библиотеку, пробрану и богату, без сумње најбољу у Санџаку. Жали Боже библиотека се не искористићава довољно. Нарочито школовани људи мало узимају књиге на читање..."

Пред рат Читаоницу преузимају комунисти и користе је за покриће свог политичког рада, идеолошког васпитања чланова и симпатизера. За време рата књиге су (опет) уништене и растурене. Нису преостале ни закопане књиге - на њих је пала савезничка авионска бомба 7. новембра 1944. године. Боље среће нису биле ни књиге из Ниже гимназије, ни из народних читаоница у Великој Жупи, Сељашници, Страњанима, Каменој Гори и Тоцима.

После другог светског рата власт придаје велики значај штампи, књижницама и позоришту. Већ у јуну 1945. године активисти Народне омладине и Народног фронта прикупили су нешто књига и почели их позајмљивати грађанима. По директиви масовно се отварају књижнице у школама, задружним домовима и установама, имају их Срески комитет, Народни фронт, Синдикат, СКОЈ, Срески савез земљорадничких задруга. Срески културно-просветни одбор, који има секцију за књижнице и читаонице, руководи целокупном организацијом просветног, културног и забавног рада. Прокламује се борба против заосталости, старих схватања, неписмености и нехигијене. Приређују

¹ Постојање читаонице помиње се и раније, 1893. године. Љубомир Дурковић-Јакшић наводи да је те године у Пријепољу основано певачко друштво "Свети Сава" и да су све читаонице друштва добијале Цариградски гласник, Босанску вилу и часописе из Србије и Црне Горе. (Љубомир Дурковић-Јакшић, Просветна делатност Манастира Свете Тројице код Пљеваља (1823-1912), Брезнички записи (Пљевља), 3, 1991, 47-73). Постојање друштва "Свети Сава" пре 1904. године помињу још Јевто Дедијер и Миливоје М. Савић. Пошто није било континуитета у раду Друштва, аутор се определио за 1904. годину као почетак рада прве јавне књижнице и организације библиотечке делатности.

се предавања, усмене новине, читалачки часови, изложбе књига, акције учлањавања грађана, али у данима кад се у свему оскудевало, добровољним и кампањским радом, без нових књига, погодног простора и вичних људи, није се могло много чинити, зато се 1947. године истиче: уколико књижнице и читаонице постоје - не раде.

Организованији рад градске библиотеке почиње 1948. године. 16. октобра је одржана прва седница управе Народне књижнице и читаонице у Пријеполу, у којој су били Енвер Мусабеговић, Божо Бојовић, Исмет Агинчић, Вера Глушац и Жарко Михајловић. У свесци уписаних чланова има их укупно 189. Управе су покушавале обезбедити редован рад, простор, набавити књига и новина, пропагирати читање и учлањавање, али тешко је ишло. Непуних пет година касније, 26. јануара 1953. године, одржана је "Обнављачка скупштина градске народне књижнице", на којој је добила ново име: Градска народна књижница и читаоница "Вук Караџић". Те је године имала 1760 књига, 10 наслова новина и часописа и 338 чланова. По свој прилици те је године пресељена из Хаџагића хана у Ракегића кафану, у којој ће остати до 1973. године. Захваљујући залагању учитеља, добровољних књижничара, Новака Брашанца, његове супруге Пантелије и Љубице Клачар, Читаоница (тако су је грађани називали), је почела редовно радити. Уведени су децимална класификација књига, карте књиге и читалаца и чланске карте. Од почетка новембра следеће године постављен је стални књижничар, Ружа Пурић. Септембра 1961. године почела је радити прва стручна књижничарка, Хајра Дуран.

За матичну библиотеку општине Пријеполје одређена је 28. априла 1961. године одлуком Народног одбора општине Пријеполје. Тај датум је привремено узет за дан Библиотеке.

Првог управника (директора) и библиотекарка добила је тек 1980. године. Директори су били Вујица Бојовић, Хадија Цигал Кријешторец, Вехбија Трнчић, Сретко Радуловић и Нермина Дуран.

Иако најстарија и дуго једина радна организација из области културе, Библиотека није имала тежину којом би снажније утицала на свој положај и библиотечку делатност у општини. То се добро види по историјама и средствима које је добијала, набављаним књигама, запосленим у њој и платама. На пример, 1966. године инвентарисано је само 17 књига, а 1993. године 402 књиге (купљене 23). Срећна је околност што је опстала као независна, мада је било покушаја да се припоји Радничком универзитету и Дому револуције.

Услови за организовање библиотечке делатности у сиромашној

брдскопланинској општини као што је Пријеполје, изузетно су неповољни. Са 82 раштркана насеља, која се убрзано празне, и једним добрим путем (лимском долином), тешко је одржати књижнице и читаонице. Велики неуспех је доживела кампања отварања 21 сеоске књижнице и читаонице између 1969. и 1974. године. Данас ради само у Бродареву, једином месту у општини са више од хиљаду житеља, као одељење Матичне библиотеке. Неколико школских библиотека има знатан број књига, али су застарели и фондови и начин рада.

Популарни инфобус је добијен крајем 2002. године од Фонда за отворено друштво и Канадске међународне владе агенције за развој. У његовој служби и одржавању партиципирају још Народна библиотека Србије и општина Пријеполје. Та одлично опремљена мултимедијална библиотека на точковима покрива више од трећине општине и има велики број корисника, дневно преко стотину. На жалост, зими не стиже до корисника, кад на селу има највише времена за читање.

На почетку овог века Матична библиотека "Вук Караџић" спада у средње развијене библиотеке, вероватно најбоља на територији између Ужица и Подгорице, Краљева и Сарајева. Зато је била одређена да буде библиотечко средиште Међурепубличке заједнице за културно-просветну дјелатност са сједиштем у Пљевљима. У својим фондовима има око 60.000 књига, које је у последњих десет година просечно користило по 1400 чланова. У структури чланова најбројнији су ученици (65%) и жене, у истом проценту. Смештена је у Дому културе, на око 390 м² са посебним фондовима (одељењима) за одрасле и децу, има завичајну збирку и одељење у Бродареву. Запослени (укупно десет, од којих су две раднице библиотекари а две виши књижничари) и корисници могу користити десет компјутера (три за електронско претраживање).

Поред стручних послова обраде књига и услуга корисницима, Библиотека приређује књижевне вечери, изложбе, пропагандне акције и креативне радионице, организује општинску смотру рецитатора, посете писаца школама, књижевну манифестацију "Слово са Лима", конкурс за есеј, започиње издавачку делатност. Поводом века прве јавне књижнице у Пријеполу штампана је књига "Век Библиотеке у Пријеполу (1904-2004)", чији је аутор виши библиотекар Вујица Бојовић.

За свој успешан рад Библиотека је добила највећа признања и награде - "Ослобођење Пријеполја" и "Милорад Панић Суреп", а признања је добило и неколико радника.

Вујица Бојовић

"СЈЕНИЦА"

Аутор Ч Салих Селимовић

Бављење историјом на овом трустном подручју такође је трустан посао, јер смо склони да сви будемо историчари а да свака истина може бити она права.

За праве истраживаче то је велики изазов, а управо се с тим суочио професор Селимовић. Али, за њега није било дилеме, јер је код њега историја, пре свега-истина, а служити истини, био је идеал највећих античких умова, али и свих оних који је разумјеу и схватају њено значење.

Селимовић се и иначе највише бави историјом Рашке области, а у овој књизи простор његовог интересовања ограничен је не општином Сјеница, он се определио на демографска кретања у тој области, али их увек посматра у склопу тог географског простора, дајући и о томе значајне податке. Историје не би ни било да није оних који је стварају и креирају, па је разумљиво што се Селимовић бави великим и честим демографским кретањима, сукобима, насељавањима и расељавањима, прожимањима народа, религија, језика, обичаја, судбина. Понекад он скрене и у легенду, народно предање и причу. То овом раду даје животност и занимљивост, тиме се разбија монотонија чињеница и података. А њих има у изобилију. Много је требало труда и времена да се дође до њих, да се упореде, систематизују, провере, да би имале праву и непролазну вредност.

Селимовићев приступ историјским догађајима, заснован је на објективности и истини, и то је оно што би и другима требало да буде водиља, јер историја не трпи импровизације и није за дневну употребу и разна поткусуривања. Те чињенице некада знају да буду и поразне за некога, истина маже да буде горка и опора, али и као такве оне су једине и исправне. Селимовић ради баш тако: све прикупи, стави на вагу и пусти да клатно каже која је страна тежа. Где претегне, претегне.

Оно што је било и десило се, не може се сакрити и прећутати. А не би ни ваљало, јер се прошлост не може исправити, али се садашњост може исправљати. Зато се и пише шта је и како било.

Неки делови се, само на први поглед не уклапају у књигу и делују као посебни сепарати. о Кучима. Климентима, Рашковићима, везама Карађорђевића са Пештером. Али, када затворимо странице књиге, осетимо да су то баш они детаљи који нам се први урежу у сећање и први испливају на површину. Зашто? Јер су врло интересантни, чињеницама богати, историјски непознати.

Шта замерити овој књизи?

Озбиљну критику треба упутити онима, или ономе, ко је био задужен да је технички уреди, да распореди грађу, систематизује тематски, просто речено, грађа није срећена, књига нема адекватну опрему, коректура није ваљано извршена. То може да поквари један велики труд и да девалвира ауторов рад. Али, то се још и може исправити, али се не би могло исправити оно што је речено, јер, што би Андрић рекао - А кад реч оде, онда...

Љубомир Шуљагић

ЛЕТОПИС КУЛТУРНОГ ЖИВОТА

Аутор: Вујица Бојовић, издавач Матична библиотека "Вук Караџић", Пријепоље 2005

Обележавајући век постојања и рада Матична библиотека "Вук Караџић", поверила је писање књиге о себи, дугогодишњем библиотекар, хроничару културних збивања у милешевском крају, песнику и прозаисти, Вујици Бојовићу.

Писац је покушао да из обимне архивске грађе, великог броја штампаних, најчешће новинских записа, у једној публикацији објави највећи део онога што говори о књизи и традицији, штампању и чувању књига у овом крају у распону од једног века.

Кроз сажете податке о културним друштвима, значајним листовима и часописима који су покренути и штампани у Пријепољу крајем 19. и почетком 20. века, аутор је у потпуности одсликао слојевитост друштвено - политичког живота и културних превирања у дугом временском периоду.

У културном раду најпре се формирају певачке дружине и разне културне организације које су много допринеле отварању читаоница, набављању књига и организацији културно - забавног живота. Прво такво друштво у Пријепољу је Црквено певачко друштво Свети Сава (1893).

Од значајнијих листова који су имали удела на обликовање пријепољског летописа, Бојовић истиче Цариградски гласник (1895 -1908), који је излазио у Цариграду и био значајан за српски народ ван Краљевине Србије. Лист се читао у Пријепољу, претплату је прикупљао трговац Сава Минић, отац првог школованог пријепољског архитекте Милана Минића.

Ту је и Гајрет, друштво за економско и културно подизање становништва, основано у Сарајеву 1903. са девизом "Рад за Гајрет, рад за добро свију нас".

Из успостављене културне климе, при друштвима ничу и прве књижнице.

Прва књижница, при друштву "Свети Сава", добија књиге од знамените књижарнице Браће Јовановића из Панчева, одакле стиже неколико кола Српске књижевне задруге и Матице српске.

За културни развој пријепољске средине од пресудног значаја било је, поред Гајрета и Друштва Свети Сава, у сеоским срединама оснивање књижница и читаоница. Он хронолошки бележи настанак и развој сеоских књижница, почев од најстарије у Горњим Страњанима (1926) и Каменој Гори:

За овом сеоском књижницом следе Бабине, Селашница, Црквене Тоци и њихове читаонице. За писање монографија ових села драгоцене ће бити подаци у Бојовићевој књижици.

За гимназијску библиотеку ће рећи да је најважнија књижница у Пријепољу између два светска рата. Али, као летописац културног живота није

изоставио ни књижаре. Ту је прича о књижару Раду Куртовићу, члану Банског вијећа Зетске бановине преко кога су се могле наручити књиге из било кога краја.

Посветио је пажњу заслужнима за дотадашњи рад са књигом, у посебном поглављу. Поименично је навео заслуге појединаца међу којима су прота Јован Госпић, Сретен Вукосављевић, Бранко Радичевић, Будимир и Андрија Богдановић, Дмитрије Зиндовић, Милосав Пушоњић.

Посебно поглавље посветио је периоду после Другог светског рата. Документовано пише о времену просветног ентузијазма и идеологизације, о директивама и акцијама, о Санџачким играма, о проглашењу Пријепоља туристичким местом (1953), о међурејубличкој заједници за културно - просветну делатност.

Истражујући и прикупљајући грађу о објектима у којима се, некад дуже а некад краће задржавала, аутор наводи да се књижница селила од зграде Владимира Обућине, до Хаџагића хана и до Јевта Ракетића, да би 1979. стигла у Дам културе. Ту настаје други живот пријепољске библиотеке и стална потрага за простором.

У новој згради Дома библиотека постаје матична за све библиотеке у општини. Примери како је библиотека израстала у савремени библиотечки информативни систем су врло илустративни. Ту су и посебна поглавље о фондovima, о читаоцима, о кадру са ауторовим скромним запажањем:

„Библиотекар би сваки могао написати есеј о читаоцима, или тачније о онима који долазе и о оним, другима, што не долазе у библиотеку”.

Бројкама и статистиком аутор сагледава како је пријепољска библиотека предњачила у односу на околне општине и израстала, по фондovima, по структури и броју запослених, у једну од већих и савремено уређених библиотека.

А не тако давно, до 1954. године Градска књижница и читаоница у Пријепољу није имала сталног радника. И уколико се пажљиво чита књига, могуће је пратити које су то организације, и колико су, у послератном периоду биле заинтересоване, или, пак, задужене да прате рад библиотеке, које су то комисије општинске којима се библиотека обраћала за подршку.

Статистички подаци, како Бојовић запажа, истичу и специфичности развоја: у општини са 42 000 становника долази по једна и по књига на становника, највише чланова библиотеке су из редова ђака, студената и пензионера.

Дата је фактографска слика установа и организација које се баве културом: све културне делатности стављене су "под капу" Дома, па и библиотека.

Задржао се и на акцији оснивања сеоских библиотека, на време оснивања библиотека по директиви које су биле кратког даха, а посебно на акцији "Десет сеоских књижница и читаоница" а прегледно су дате школске библиотеке.

Аутор својом упорношћу није изоставио ни кућне библиотеке старих пријепољских породица. За приватне библиотеке рећи ће: „Кад становници једног града почну књиге уносити у своју кућу, то је велики културни скок”. За завичајну културну библиографију значајан је попис приватних библиотеке и њихових власника.

Српско библиотекарство последњих деценија обузето је жељом да што брже и боље савлада нове технологије које олакшавају пут до знања и информација, те и пријепољска библиотека држи корак са захтевима урбаног времена и технолошких достигнућа. Аутор запажа да класична библиотека постаје прошлост и да пријепољска библиотека са сређеним фондovima, електронском базом података, спремно улази у нови век.

Књига Вујице Бојовића говори и о колективном заносу и појединачним доприносима претходних генерација, на коме и почива савремено библиотекарство, те је милешевски крај са својим Белим анђелом добио овом књигом спону између прошлости и будућности.

Вујица Бојовић је са мером и документовано приказао раст и развој једне библиотеке, од првих почетака до савремене библиотеке која постаје културно средиште у својој средини, институција која поред пружања усмених и писаних информација, путем каталога, приказа у новинама, електронског претраживања, постаје носилац и организатор књижевне манифестације "Слово са Лима", књижевног конкурса за есеј, промоције, трибине, разговора о актуелним књигама и темама, такмичења за читалачку значку.

А приређивањем научног скупа посвећеног заборављеном ствараоцу Владиславу Веселиновићу Тмуши (1888 - 1854), библиотека је подсетила на дело заборављеног завичајног писца и остварила још једну улогу - дала прилог завичајној историографији.

Тако, са значајном културном активношћу и савременом организацијом, пријепољска библиотека улази у 21. век.

За стогодишњицу рада ове установе, Вујица Бојовић, који је и сам четврт века провео као библиотекар а повремено и као управник у пријепољској библиотеци, овом се књигом придружио поворци некадашњих добротвора и заслужника који су помагали ранијем опстајању и уздизању библиотеке.

Слободан Раговић

ЖИВОТНА СТАЗА БРАНКА ЗЕЈАКА

Како отпочети казивање о књижевнику, публицисти, дугогодишњем друштвено-политичком раднику, мом пријатељу Бранку Зејаку?

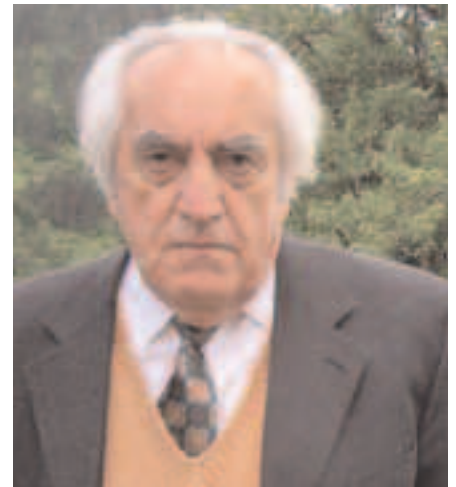
Можда посветом у књизи "На животним стазама", коју ми је поклатио пре две године: "Мукотрпан је био пут од јадовничког чобанчета до позних пензионерских година", а ја бих томе додао да је тај животни пут и узлет био чист, частан, поштен и плононосан. Поменуће моралне вредности имају своје извориште у детињству, у свакодневним "сјетовањима" Бранкових родитеља, посебно мајке, која је после мужеве смрти преузела на себе бреме одговорности за будућност породице. Разграничење шта је добро а шта није израшће у морални кодекс који ће Бранку бити путоказ и ослонац у животу.

Бранко Зејак рођен је тридесетих година прошлог века у Горњим Страњанима од оца Крста и мајке Стајке, рођене Аничих. Као и сви његови вршњаци, детињство је провео у сеоској патријархалној средини испод Јадовника, у сиромаштву и немаштини, али, чини се, са урођеном ведрином погледа на живот, вечитом надом и радовањима малим стварима које живот значе.

Међутим, тај и такав свет детињства био је и остао посебна магија, радост и светлост. Бранко му се често враћао, и у његовим сунчаним и зрачним просторима налазио окрепљење и снагу за животне и књижевне подухвате. Усуђујем се рећи да литерарно обликовано детињство чини најлепше странице Бранковог књижевног стваралаштва.

Година рођења говори да Бранко припада генерацији која је ратну младост доживела између своје десете и петнаесте године. Био је сведоком ужаса рата каквих је нормална младост поштеђена и, премда већ на почетку пута, често ближа смрти него животу. Слободарска традиција Зејака и Аничиха, доживљај рата и револуције, погибија брата Риста у својству борца народноослободилачког рата, биће подстицај за настанак неколико књига са снажном хуманистичком поруком и визијом једног будућег спокојнијег света и сигурније и поучније будућности.

Основну школу похађао је у Страњанима, а онда се, по завршетку рата, у мају 1945. године, са неколико другова из одељења, уз очев благослов и мајчину пратњу, упутио у Пријепоље са намером да се упише у Нижу реалну гимназију. Но како се, нажалост, због недостатка учионичког простора и

Бранко Зејак

нерешених кадровских проблема, каснило са почетком рада школе, група од тридесетак будућих средњошколаца из Бабина, Диваца, Сопотнице, Бродарева, Ивезића, Страњана и Пријепоља кренула је, уз помоћ водича, пешке за Нови Пазар преко Хисарцика, Каћева, Милешевог Дола, Карауле, Говејака, Сјенице, Дуге Пољане, и у смирај сутрашњег дана стигла у Нови Пазар. Жеђ за знањем ових голобрадих петнаестогодишњака била је јака од умора, глади, жуљева и неспавања. Настава у првом разреду гимназије трајала је свега неколико месеци. Наредне три године школовања похађаће наставу у Пријепољској гимназији, која је концем новембра почела са радом.

Учитељску школу завршио је у Ужицу, граду своје младости, како Бранко воли да каже, у коме је стекао много пријатеља и другова.

Бранков радни век трајаће од 1953. до 1994. године. Између та два временска пола стало је преко четрдесет радних и плодних година на пословима учитеља, председника општине Бродарево, новинара Новинске установе "Полимље", секретара Општинског комитета Савеза комуниста, секретара Општинске зајенице основног образовања, директора Дома револуције и директора Музеја у Пријепољу. Иако је било прилика да се добију привлачна радна места и ван Пријепоља, Бранко је остао веран пријепољском крају. "Неки само мени познати унутрашњи разлози трајно су ме везали за овај крај", рећи ће.

Бранко није бирао радна места. Пре би се могло рећи да су она бирала њега. Постигнути резултати на текућим пословима били су најбоља препорука за наредно радно ангажовање.

Позив учитеља одвео га је "по потреби службе" у Горње и Доње Страњане и Бродарево. Учитељи су у то време били не само заљубљеници своје предавачке и васпитне улоге, већ "сртучњаци" за све послове на селу: "да родитељима прочитамо писмо од војника, да понекад

Представљамо градове Југославије - Пријепоље

Бројни су текстови објављени у новинама и часописима са потписом Бранка Зејака. За ову прилику издвајамо репортажу о Пријепољу, на целој страни "Југословенских новости", намењених дипломатским представницима, страним новинарима и другим страним држављанима. Репортажа је објављена у месечнику број 12-1, децембар 1983. - јануар 1984. у издању националне агенције ТАНЈУГ у рубрици Представљамо градове Југославије. Новине су штампане у тиражу од преко тридесет хиљада примерака на пет језика: енглеском, руском, шпанском, француском и српском.

Богато илустрована са фотографијама, репортажа доноси обиле података о граду и општини Пријепоље - географском положају, становништву, природним и

створеним вредностима, културно историјским споменицима, привредном и спортском животу и изузетним могућностима за развој туризма и боравак гостију.

У репортажи су објављене фотографије панораме града Пријепоља, споменика у Вакуфу посвећеног мајору Илији Радивојевићу, који је 1912. године ослободио Пријепоље од Турака, главне пријепољске улице са легендарним "фићом" у првом плану, споменика Бошку Бухи на Јабуци, Сахат куле у Вакуфу, Тичјег Поља засеока села Милаковићи и милешевске фреске Бели анђео.

М.М.

и напишемо, да прочитамо разне позиве и објаснимо њихово значење, да укажемо на актуелне проблеме, да пружимо прву помоћ, и друго".

Одлазак на нову дужност председника општине Бродарево није значио и крај Бранкове везе са образовањем. Напротив, скоро сви његови послови које је касније обављао били су везани за школство, просвету и културу.

Када је изабран за председника Општине Бродарево имао је свега 27 година, и вероватно је био један од најмлађих председника општина у Републици Србији, а можда и у СФРЈ. Али је зато имао велику радну енергију да ово неразвијено, економски и културно заостало подручје, у коме је народ био највеће богатство, учини средином у којој се може пристојно живети. Највећи помаци у развоју овог краја учињени су у отварању неколико основних школа, описмењавању одраслих, унапређењу пољопривредне производње, решавању проблема пијаће воде, канализације, изградњи моста преко Лима и др.

Похађање и завршетак студија на Вишој школи друштвено-политичких наука у Београду био је увод у Бранков избор на функцију секретара ОК СКС. На овој дужности остао је два мандатна периода. Обављајући ову одговорну функцију, уз све оно што је до тада и после урадио, Бранко се придружио плејади оних послератних политичких и привредних кадрова који су дали огроман допринос привредном, културном и друштвеном препороду пријеполске општине.

На дужност секретара Самоуправне интересне заједнице образовања дошао је 1970. године и у њој провео осам година. Брзо су утврђени правци деловања, јер је нерешених проблема било на претек: решавање проблема школског простора, подизање нових зграда, побољшање материјалног положаја просветних радника, формирање посебне школе за образовање одраслих, покретање и излагање деце листом свих ученика основних школа - "Заједнички дани", брига о талентованим ученицима и слично.

Заједница образовања била је утемељивач научног скупа "Сеоски дани Сретена Вукосављевића", замишљен као перманентна годишња манифестација са које је до данас штампано 20 зборника радова, које је научна критика високо вредновала, као што је била и утемељивач формирања Радио "Полимља".

Бранко се најдуже задржао на функцији директора Дома културе, скоро дванаест и по година, од његове изградње и припреме за оснивање радне организације до остварења таквих културних садржаја којима су могле завидети многе установе културе и у великим градовима са далеко дужом културном традицијом. Срећна је околност што је за директора у том периоду изабран баш Бранко. За собом је имао велико радно искуство и постигнуте резултате на свим пословима којима се бавио. Испред себе одлучност и године које пружају пуну

стваралачку снагу. Имао је неколико особина које су неопходне људима на оваквим местима: прагматичност, смисао за сарадњу и колективни рад, потребну толеранцију за другачија мишљења и предлоге, оперативност и радну енергију, без којих не би било великих резултата у послу којим се бавио.

Велики је допринос Бранков за формирање и рад Меморијалног центра "Бошко Буха" на Јабуци и Музеја у Пријеполу, чију је делатност, као што се из Водича Музеја види, конципирао и руководио постављењем његове сталне изложбе.

У зрелим годинама човек има потребу да се осврне иза себе, да погледом уназад сагледа свој пређени пут, преиспита исправност сопственог живота и затражи одговор на питање: Да ли сам остварио себе? Као плод таквог сагледавања настала је књига "На животним стазама", у којој је изнео ту своју спољашњу, сагледиву путању кретања и пређеног пута. Одговор је да је вредело живети и да своје дане у мировини може проводити у миру са собом, породицом, пријатељима и свима онима који су Бранка познавали и поштовали.

Хаџо Мушовић

СОЛИДАРНОСТ НА ДЕЛУ

Хуманитарна Фондација за Рашку област "Миливоје Мића Мандић" организовала је и подржала у прошлој години важне пројекте и манифестације као што су "Сиријада" у Божетићима, бесплатна подела садница питомог лешника пољопривредницима Рашке области, затим успоставила добру сарадњу са ресорним министарствима и дијаспором.

У Божетићима, на "Сиријади", Фондација је наградила најбоље планинке за умеће својих руку и дарове пашњака.

затке по којима треба петоструко увећати сточни фонд, унапредити технологију производње сира, обезбедити довољно квалитетне сточне хране, затим, обезбедити здравствену заштиту стоке и све остало према европским стандардима. Тешко је без помоћи државе увести робну производњу питомог лешника и при том купити и бесплатно поделити 50.000 садница до 2008. године. У 2004. години подељено је 2.500 садница купљених донаторским средствима. Расподелу 5.000 садница у прошлој години обезбедила је породи-

Расподела садница лешника

Фондација је обезбедила стотинак хиљада динара да награди десет произвођача познатог златарског сира, као и најбројније сеоско домаћинство између Увца и Јавора, најмлађи брачни пар и сточара са највише крвава.

Због важности и озбиљности Програма рада Фондација је у прошлој години успоставила сарадњу са ресорним министарствима. Без помоћи државе тешко је остварити пројектне

ца Драгане и Горана Вараклића из Канаде.

Одобрењем канадске Владе од октобра 2005. године Филијала Фондације у Канади регистрована је као Канадско-српска хуманитарна Фондација "Стара Рашка". Формиране су подружнице у Краљеву и Чачку. У плану је формирање подружница у Крагујевцу и Ужицу.

Раге Прелић

ПРОМОЦИЈА 15 БРОЈА "САВИНДАНА"

СВЕ НАС ПОВЕЗУУЈЕ ДУХ СВЕТОСАВЉА

Први српски устанак је један од камена темељаца нове српске државе и један од временских граничника који историју српског народа деле на време "пре" и "после". Поводом 200 година од Првог српског устанка и 100 година од оснивања првог црквено-пјевачког друштва "Свети Сава" у Пријепољу, у организацији Милешевског културног клуба "Свети Сава", 2004. одржан је научни скуп "Први српски устанак и Рашка област". Зборник радова са научног скупа представљен је јавности на промоцији 15. издања ревије "Савиндана" која се, традиционално, одржава уочи 27. јануара, празника посвећеног Светом Сави.

На промотивном скупу коме су, поред чланова Милешевског културног клуба, присуствовали и председник општине Нецад Турковић, гости из Сјенице, Новог Пазара, Ужица и Нове Вароши, након поздравне речи председника Клуба Зорана Малешића, промовишући нови број "Савиндана" професор књижевности Љубомир Шуљагић је рекао:

- Квалитет је оно што даје вредност свему, па је то и овде случај. Људи који су годинама, на овај или онај начин, били везани за Клуб а тиме и за "Савиндан", припадали су различитим политичким структурама, имали различита виђења, схватања и мишљења, бавили се различитим пословима и занимањима, али оно што је све њих повезивало био је дух светосавља... Те наше различитости су нас училе да мислимо, да ствари гледамо и са лица и са налицја, из близине и даљине и

будемо опрезни када делимо лаж и истину. Овај број "Савиндана" је, чини ми се, управо то: у њему су се, уз богатство тема, нашли различити људи, мишљења и идеје, па ће свако моћи да нађе себе, јер у њему пишу историчари и политичари, књижевници и путописци, ходољупци и уметници, филозофи и хроничари. Овде се на 68 страна сударају и сусрећу далека прошлост, наша збиља и пророчанске визије. Тако се гради један осмишљен круг,

саткан од малих и великих режњева, који се спајају у једну складну целину.

Уводећи присутне у садржај Зборника радова са Научног скупа "Први српски устанак и Рашка област" професор историје Љубиша Вуковић је истакао:

- Ова књига је вредан документ и историјски извор значајан за науку, нарочито за историју. Истражени су локални догађаји, личности и процеси који у широј јавности, па и науци, нису имали ово значење. Радови су од посебног значаја за локалну историографију, али су и вредан прилог културној баштини уопште. По опсегу и садржају радова, тематици, изворима и саставу учесника, ова књига ће имати своје место у свим научним, културним, образовним, истраживачким и другим установама у земљи и ван земље. Битна је научна и стручно-истраживачка компетентност радова кроз прожимање више научних дисциплина, друштвених наука, па један број радова има и обележја мултидисциплинарности у презентовању.

За подршку и сарадњу у реализацији програма у 2004. години Милешевски културни клуб доделио је захвалнице Драгану Којадиновићу, министру културе у Влади Србије и Србијашумама-Шумском газдинству Пријепоље. По четврти пут уручена је и новчана награда најуспешнијем ученику пријепољске општине за 2004, Дину Бећировићу.

Програм промоције употпунили су Пријепољски тамбураши.

Мирјана Тешевих

РЕДОВНА ИЗБОРНА СКУПШТИНА МКК "СВЕТИ САВА"

ЗОРАН МАЛЕШИЋ ПОНОВО ПРЕДСЕДНИК

Председник МКК "Свети Сава" и у наредном периоду биће Зоран Малешић, одлучили су чланови Главног одбора Милешевског културног клуба, изабрани на четвртој изборној Скупштини Клуба, маја 2005. године. Потпредседник је Родољуб Вукојевић а секретар Ђорђе Пушица.

Главни одбор Клуба "Свети Сава", од изборне Скупштине, броји 7, уместо 25 чланова. До промене статутарне одредбе дошло је због ефикаснијег рада овог тела.

О раду Милешевског културног клуба у протеклом четворогодишњем периоду, на Скупштини је речено да су остварени значајни резултати, да се Клуб, након периода националне еуфорије, окренуо рационалном културном деловању, да је један од препознатљивих "знакова" Клуба ревија "Савиндана", а да нови квалитет у раду Клуба дају првенци у издаваштву: збирка прозе "Дани наде" Петра Гужаничића, Зборник са Научног скупа "Први српски устанак и Рашка област" и расправе, чланци и огледи "Из историјске прошлости Старе Рашке" академика Владимира Стојанчевића.

М.Т.

